

*Тетяна Іванівна Бондарук,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ: АКЦЕНТИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПІЗНАННЯ

Говорячи про праворозуміння в його ретроспективі, ми маємо усвідомити, що існують дві різні, часто не співпадаючі його версії. Одна – це праворозуміння, яке існувало на певному етапі історико-правової реальності. І друга – уявлення сучасного дослідника історико-правової реальності про праворозуміння досліджуваного періоду. Підставою для такого кардинального розмежування здавалося б єдиного праворозуміння є об'єктивно існуюча неможливість їх поєднання.

Проте, однією з основних цілей, зокрема, історико-правового дослідження має бути проникнення в праворозуміння певного соціуму на певному етапі розвитку, від глибини якого багато в чому залежить вірогідність галузево-інституціональних досліджень. Власне йдеться про такий пізнавальний метод (принцип) як актуалізація (за М. Гайдегером, «повернення») та ступінь володіння ним.

Усвідомлюючи умовність застосування терміну «праворозуміння» до середньовіччя, спробуємо все ж визначити його як форму відчуття (творення-осягнення-пізнання) права як одного з регуляторів суспільних відносин, зумовлену культурою (правовою культурою) і уявленнями про правопорядок.

Якщо мати на увазі «довге, довге Середньовіччя» Жака Де Гоффа, то слід визнати його одним з найцікавіших періодів, зокрема, правового розвитку. Адже середньовічне право являло собою багат шарове явище, основною складовою якого вже були позитивні норми. Його сутніснісне значення для суспільства дедалі більше ставало очевидним. Праворозуміння хоч і формувалося переважно в одній системі координат, яку, насамперед, склали християнські цінності, але водночас відзначалося значною варіативністю, обумовленою, наприклад, міфологічними, морально-етичними чинниками тощо.

Застосування традиційних історико-правових методів з акцентом на юридико-догматичному їх блоці може забезпечити відтворення, зокрема, легістського зрізу праворозуміння. Адже, попри «описаність» законодавчих пам'яток і наявність спроб реконструкції на цій підставі значного масиву різноманітних правовідносин, уявлення про праворозуміння їх учасників достатньо фрагментарні. В. Бачинін досліджуючи міф і право пише, що лише на перший погляд може здаватися, що правовідносини достатньо прозорі для пізнання, але насправді уявлення про таку прозорість ілюзорні і світ права можна порівняти з бездонною криницею, в темних глибинах якої сховано чимало таємничого [1, с. 30].

Уявляється, що визначальною у пізнанні середньовічного праворозуміння є чітка антропоцентрична світоглядно-філософська спрямованість історико-правового дослідження. Це передбачає залучення методологічного інструментарію філософії права, антропології права, історіософії, культурології, історії, філософії тощо.

Аналізуючи «потенційно залучувану» методологію, спробуємо визначити предметне поле її застосування.

Так, рефлексія над середньовічною історико-правовою реальністю навряд чи можлива без визначення ціннісної шкали середньовічного суспільства, її відображення в уявленнях про право, «використання» при творенні всезагального імперативу в контексті філософсько-правової аксіологічної парадигми.

Пізнати процеси «юридизації людського буття», що були властиві цьому суспільству, місце права серед інших нормативних регуляторів (зокрема, виділяють їх ще п'ять: біолого-психологічні, шлюбно-сімейні, корпоративно-групові, міфолого-релігійні, моральні [10, с. 25]) можливо «лише за умови знання «мови» досліджуваного предмета - ...мови в значенні категорій і понять, якими оперує мислення людей, належними даному етносу або даному типу суспільства» та «заглибитися в час, до якого ми виявляємо інтерес» [8, с. 29]. Відповідні інструменти може надати антропологія права.

Історіософський аспект дослідження проблеми середньовічного праворозуміння виявляється при «зануренні явищ і фактів історико-правового життя суспільства в ширший контекст, який

охоплює не лише минуле, а й сучасне і майбутнє» [6, с. 386], що є суттєвим моментом зокрема, при виявленні традиції праворозуміння.

Значний дослідницький потенціал містить культурологічний зріз праворозуміння як частини «ціннісно-сислового універсуму культури, що загострює необхідність осмислення вищих проявів духу, а також дослідження таких принципів питань, як логос і ейдос, символ і знак, міф і традиція, діалог культур і пошук духовних універсалій тощо» [2, с. 9]. Адже осмислення праворозуміння людини середньовіччя, так само, як осмислення культури, вимагає «чуттєвості інтерпретанта», мета якого — не тільки виявити різновиди значень, накопичених у символах права, а й, за А. Гуревичем, «прийняти до уваги безкінечне і сповнене значущості мовчання» [5, с. 2].

Розглядаючи в цьому зв'язку середньовічний етап культурно-правового процесу як складову культурного процесу, очевидно, слід мати на увазі такі ознаки останнього, як цілісність, органічність, соборність, діалектичність, динамічність, вольова засада, прагматизм, синтетичність, конкретність, ґрунтування на релігійному культі.

Багатообіцяючим є застосування до процесу праворозуміння, кажучи словами М. Блока і Л. Февра, «ментального інструментарію», коли предметом дослідження стають як переживання відомих «історичних» осіб середньовічної Європи, так і буденна масова свідомість конкретно-реконструйованих історичних типів. Мідієвістичні дослідження «школи анналів» та її послідовників з їх акцентом на повсякденності дозволяють сподіватися, попри об'єктивні труднощі, на позитивний результат і у дослідженнях «повсякденної» правосвідомості і праворозуміння. Ілюстрацією цього може бути, наприклад, гіпотеза А. Гуревича щодо пирувань і дарів як «обов'язкових і життєво важливих вузлів міжособистісних зв'язків» тогочасного суспільства. Інакше кажучи, ті форми соціального спілкування, які з сучасної точки зору можуть розцінюватися як факультативні і необов'язкові, на певному етапі суспільного і культурного розвитку являли собою обов'язкові і життєво важливі його умови» [5, с. 14].

Водночас, слід зазначити, що виявлення таких «вузлів» перетину суспільних груп, як правило носіїв різних типів правосвідомості, може по-новому не так полюсно висвітлити природно існуючий дуалізм права і праворозуміння в межах станового суспільства. Тим більше, що фундаментом для нього слугувала релігія. В цьому зв'язку суттєвим фактором пізнання середньовічного праворозуміння є філософський інструментарій. Потенціал його яскраво ілюструє, наприклад, проведене О. Гудзенко-Александрук дослідження, зокрема, духовно-символічного аспекту філософської культури Київської Русі, яке може наблизити нас до пізнання тогочасного праворозуміння як в разі підтвердження, так і в разі спростування висловлених нею тверджень.

Суттєвими щодо цього видаються, зокрема, такі висновки дослідниці.

Середньовіччя створило свій формалістський спосіб логічного мислення, в якому практично не було місця спостереженню, експерименту. Це призводило до символізму, який розглядає речі лише як знаки потаємної та глибокої реальності, тобто чистих ідей. Відповідно символ, який є одним з найістотніших моментів людської життєдіяльності, без якого вона і не була б власне людською, в середньовіччі відігравав надважливу роль. Очевидно, в дослідженні середньовічного права і праворозуміння це тягне певне зміщення акцентів в бік процесуальних норм (правових ритуалів) тощо.

Так само суттєвим моментом і певним дороговказом історіку права є теза про призму всесвітнього конфлікту добра і зла, через яку осмислювалися різні суспільні явища. В цьому ряду і визнання першості з поміж усіх християнських чеснот у Давній Русі за любов'ю до ближнього.

Суттєвими є також висновки про те, що давньоукраїнська традиція, сприймаючи християнське розуміння святості, акцентує увагу на прагненні ствердити святе царство тут на землі і для людини. В культурі Київської Русі формується уявлення про святість як втілений моральний ідеал поведінки, особливу позицію про як жертвовність, що надихається цінностями «не від світу цього», але здійснюється тут на землі.

Водночас «...чудотворення ж сприймається як світська спокуса. Світ — як спрямований до втілення світової гармонії. Кожний прошарок суспільства має свій перелік необхідних якостей, та спільним для всіх було розуміння справжнього життя як діяльнісно-морального, що передбачало максимально можливе виконання людиною свого життєвого призначення — служіння ближньому. Щоб бути істинним представником своєї культури, християнин повинен докладати максимальних зусиль до уподібнення себе з Богом (до «обоження» себе), адже любов до ближнього ставилася на перше місце з поміж цих християнських чеснот [4, с. 84, 96, 89, 104, 131, 138].

Так само цікавими є філософські розвідки щодо «української світської традиції», яка

пов'язується насамперед з дружинною етикою. Зокрема, О. Киричок виділяє три дружинних ідеали, які мала Давня Русь: метафізичне розуміння світського ідеалу втілене в образах «Христа – Воїна» та «Воїнства небесного», які репрезентували абсолютний моральний ідеал та два земних ідеали, розгорнуті в царині сущого, які за їх походженням можна охарактеризувати як: а) церковний (саме ним і є образ «ідеального князя»); б) язичницько-мирський, заснований на категоріях честі, слави, військової доблесті. Очевидно, що такий ланцюжок, як «доблесть» у вигляді «буйства» перетворювалася спочатку у «святую нестямю», а згодом у «мудрість» «осмисленість», патріархальні родові стосунки еволюціонували до «братолюбія», а честь перетворювалася у «благочестя» [8, с. 163], не може не знайти відголоски у праві і праворозумінні.

Перспективним у відповідних дослідженнях видається запропонована ще у 80-х роках ХХ ст. українськими філософами В. Горським та С. Кримським спроба рефлексії «над семіотичною системою моделювання світу», коли «мовна свідомість виступає як розкриття і пояснення сенсу слів» [3, с. 92]. Цікавим прикладом цього виглядає вживання терміна «істиноваті», коли істина розглядається не просто як оцінка знання про навколишній світ, а як характеристика способу буття в світі відповідно до істини» [3, с. 94].

В ширшому сенсі в світлі сучасних наукових пошуків йдеться про завдання осмислення і аналізу правових знакових конструкцій в єдиному інформаційному знаковому полі, які відображають правозначимі явища в правосвідомості, що впливають на правову культуру суспільства і правопорядок» [9, с. 8] (правова семіотика).

Вочевидь, нехтування пізнавальним потенціалом, яким наділена герменевтико-семіотична методика, призведе до збільшення уявлення, зокрема, і про середньовічне праворозуміння.

Цілком усвідомлюючи здебільшого постановочний характер доповіді, все ж можна говорити про існування значних, насамперед, методологічних резервів щодо створення відносно цілісної картини, зокрема, середньовічного праворозуміння. На нашу думку, цьому сприятиме поєднання наведених вище деяких методів, розроблених у рамках таких сучасних філософських течій як структуралізм, постструктуралізм та тоталлогія. Виявлення основоположних (опорних) «потоків впливів, що йдуть від різноманітних, але більш менш постійних умов-джерел» [7, с. 249], відтворення процесу їх постійної зміни, узгодження і поглинання, визначення серед них традицієформуючих, бачиться запорукою осягнення, зокрема, вітчизняного праворозуміння та його традицій.

Список літератури:

1. *Бачинин В. А.* Миф и право // Смыслы мифа: мифология в истории и культуре / В. А. Бачинин. Сборник в честь 90-летия профессора М.И. Шахновича. – Вып. № 8. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского философского общества, 2001. – С. 300. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.anthropology.ru/ru/texts/bachinin/misl8_63.html
2. *Гатальська С. М.* Філософія культури: [підручник для вузів] / С. М. Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 326 с.
3. *Горский В. С.* Философские идеи в отечественной средневековой культуре / В. С. Горский, С. Б. Крымский // Философские науки. – 1985. – № 5. – С. 91-99.
4. *Гудзенко-Александрук О. Г.* Духовно-символічний аспект філософської культури Київської Русі: історико-філософський аналіз: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.05 / О. Г. Гудзенко-Александрук. – Луцьк, 2004. – 188 с.
5. *Гуревич А. Я.* Феодалізм перед судом істориків, или о средневековой крестьянской цивилизации // Одиссей. 2006 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.knigoprovod.ru/?book_id=2260;topic_id=23
6. *Дамирли М. А.* Право и История: эпистемологические проблемы (Опыт комплексного исследования проблем предмета и структуры историко-правового познания) / М. А. Дамирли. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2002. – 456 с.
7. *Кизима В. В.* Тоталлогія (філософія оновлення) / В. В. Кизима. – К.: ПАРАПАН, 2005. – 272 с.
8. *Киричок О. Б.* Засади дружинної етики в культурі Київської Русі: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.05 / О. Б. Киричок. – К., 2003. – 172 с.
9. *Саркисов А. К.* Семіотика права (Історико-правове дослідження правових знакових конструкцій): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А. К. Саркисов. – Коломна, 2000. – 222 с.
10. *Черных Е. Н.* Структура нормативной системы в древних обществах // От доклассовых обществ к раннеклассовым / Е. Н. Черных, А. Б. Венгеров. – М.: Наука, 1987.

Бондарук Т. І. Середньовічне праворозуміння: акценти та особливості пізнання

У статті з'ясовуються основні проблеми і шляхи дослідження середньовічного праворозуміння, виз-

начаються його ключові моменти.

Ключові слова: середньовічне право, праворозуміння, міф, метафора, культура, правосвідомість, середньовічне праворозуміння.

Бондарук Т. И. Средневековое правопонимание: акценты и особенности познания

В статье выясняются основные проблемы и пути исследования средневекового правопонимания, определяются его ключевые моменты.

Ключевые слова: средневековое право, правопонимание, миф, метафора, культура, правосознание, средневековое правопонимание.

Bondaruk T. The medieval legal understanding: accents and features of knowledge

In the article are considered the basic problems and ways of research medieval legal understanding, defined its key moments.

Key words: the medieval right, the legal understanding, a myth, a metaphor, culture, the right consciousness, the medieval legal understanding.